

השיבות אוסף (IJA) Iraqi Jewish Archive

חובר ע"י משה שבת – מחבר המחקר 'שיבות בגדאד'¹.

הקטלוג המפורט במסמך זה נערך לקראת כניסת ספטמבר 2018, יעד החזרת ארכיון IJA לעיראק חלילה. יש להדגיש שהארכיון בכללותו מכיל הרבה יותר פריטים ממה שנכתב בקטלוג.

מטרת הקטלוג לשפוך אור ולתת מימד נכון ומודעות לחומר התורני וההיסטורי העצום – הן כתבי-יד והן ספרי דפוס, שמכיל הארכיון. הקטלוג מכיל מידע שלא מופיע באתר ה-IJA, המעיד בעליל כי מדינת עיראק גזלה פריטים אלה מבעליהם.

שייכותו של הארכיון לקהילה היהודית-בבלית אשר קדמה לאסלאם במסופוטמיה בכ-1000 שנה וגורשה ע"י שלטונות עיראק בין השנים 72-50, אינה ניתנת לערעור. הקהילה היהודית-עיראקית אשר צאצאיה ודובריה פרושים בחלקים נרחבים בגלובוס – רק לא בעיראק! הינה בעלת זכות היסטורית משפטית ומוסרית כלפי הארכיון. ארכיון זה וכל מה שהיה (עד 2003) ומה שנמצא כעת בספריה הלאומית הרשמית של מדינת עיראק, נגזלו באלימות מבתי הכנסת בעיראק!

שוד הספרים היהודי-עיראקי שבוצע ע"י יחידות המודיעין העיראקי בבגדאד (1963-1978), אינו שונה מהותית משוד הספרים היהודי-אירופאי שבצעו היחידות של הימלר ושל האידאולוג הנאצי – רוזנברג, בזמן השואה. ההבדל היחידי הוא, שבעוד שספרים רבים אשר גזלו הגרמנים חזרו לאחר המלחמה ליד בעליהם, הרי שהספרים שנגזלו ע"י העיראקים, לא חזרו עד היום. ולא זו בלבד, אלא שעתה יש המבקשים להחזיר את הארכיון היהודי שהובא בחסד ה' מעיראק לווינגטון (שהוא חלק קטן ממה שבזזו העיראקים מאת היהודים) לידי מי שביצע את הפשע, וגזל ספרים שאינם שייכים לו כלל.

אפילו הספריה הלאומית הרשמית של עיראק, שעד שנת 2003, היו בה לפי מקורות מסויימים 9400 כותרים יהודיים, לא רכשה את הספרים מאת סוחרי יודאיקה ואספנים; המוסדות הרישמיים העיראקים פשוט פשטו על בתי הכנסת היהודיים שנותרו בבגדאד, וחמסו מכל הבא ליד, וכך נבנתה לה המחלקה היהודית בספריה הלאומית של עיראק. נתאר לעצמנו שהמחלקה לכתבי האסלאם בבריטיש מוזיאום, בנויה משוד שבוצע על ידי הקומנדו הבריטי במסגדים בסעודיה... זוהי בדיוק תמונת המצב.

לבד מכל הנ"ל, הממשלה הדמוקרטית-עיראקית, חוקקה חוק בפרלמנט העיראקי בשנת 1950, שכל יהודי, ודווקא יהודי! שירצה לעזוב את המדינה רשאי, בתנאי שישאיר את כל רכושו בעיראק, וזה מה שעשו רוב המשפחות שהיו מבוהלים מהטרור הנוראי שהפעיל כנגדם השלטון הדמוקרטי-עיראקי; הם השאירו אחריהם רכוש דורות רב, רב מאד.

כנגד השלטון הדמוקרטי בעיראק ישנה תביעה מיהודי עיראק לפחות ע"ס \$3,000,000,000, בעוד הארכיון הנמצא כעת בווינגטון לא עולה ע"ס \$3,000,000, וכפי המקובל בבתי המשפט בעולם המערבי, יש לבצע קיזוז כנגד מדינות המבצעות פשעים.

לסיום, יש להביע תודה כנה לממשלת ארה"ב, על הבאת הספרים מעיראק לווינגטון, ועל שימורם והנגשתם לציבור באופן מעורר השראה. עם זאת יש להעיר, כי מחמת פגיעת החומר והצפתו במים, קטעים רבים לא ניתנים לפענוח בסריקות הנוכחיות, והמקור חשוב מאד להשלמת הקטעים החסרים. כמו כן, ישנם

¹ ירושלים תשע"ו-תשע"ט. ראה מ"ש אודות פרשה זו: כרך א, עמ' 7-206; כרך ב, עמ' 8-623.

דפים שלא נסרקו בצורה מלאה, והצגתם נפגמה. לבד מזה, תמוה מדוע רוב ספרי הדפוס לא נסרקו באופן מלא כנהוג בארכיונים מכובדים???

לסיכום: אין שום נוסחה או תאוריה משפטית שיכולה לנפץ את תביעתנו הכנה להחזקת החומר בידינו. החומר הזה הוא בשר משרנו, והקשר הנפשי העמוק שלנו אליו אינו ניתן לתיאור.

הקטלוג דלהלן מכיל מידע שלא קיים באתר ה-IJA, על עשרות כתבי-יד ופריטים מהארכיון עם שייכות קהילתית מובהקת, או פריטים עם חתימת בעלות פרטית או ישיבתית - המראה בעליל כי מדינת עיראק גזלה אותם מבעליהם.

א. תיק 37 - 45 דף, דרשות רבינו יוסף חיים (להלן: הרי"ח)² – בכת"י מעתיק, וקטעי טיוטא מספרו המונומנטלי – בן איש חי. בראש הקובץ, מכתב מאת חכם דוד לאביו ח"ר יעקב בן הרי"ח, שנשלח מאהוואז (איראן) לבגדאד - 1918, ככל הנראה שהה שם בזמן מלחה"ע הראשונה ולכל הפחות במקצתה.

ב. תיק 44, 540 – ספר חק לישראל (ליוורנו), חומש במדבר כפול. בראשון חתימת הרי"ח, וחתימת יצחק בן אחיו ח' נסים. בטופס האחרון, הערות וחתימת הרי"ח. כמו כן נמצאת בקשה ארוכה בכת"י חכם דוד לקריאת חק לישראל. הבקשה דהויה מאד ולא ניתן לקראה ללא מקור.

ג. תיק 72 - 200 דף, דרשות, אוטוגרף הרי"ח. נדפס בספר ברכת הרי"ח (המוזיאון למורשת יהדות סוריה – ספרדיק מוזיאום, ניו-יורק 2016).

ד. תיק 73 - 192 דף, תשובות בהלכה להרי"ח, רובן נדפסו בספרו רב פעלים, התוספות על הנדפס ראו אור בספר ברכת הרי"ח, כרך ג (הנ"ל 2019).

ה. תיק 86 – חומש ויקרא, חתימה וכיתוב רבינו שמעון אגסי, מנהיג יהדות בבל לאחר הרי"ח.

ו. תיק 99 - 384 דף, מסמכים ארכיוניים, מסמכי בית דין; התכתבויות עם ראש הקהילה – ח' ששון כדורי; מסמכי בית דין.

ז. תיק 132 - בעמ' 8 נמצא חלקי דף קרוע בכ"י הרי"ח מאחד מפנקסי השו"ת.

² (1835-1909) רבה של הקהילה בבגדאד משך חמישים שנה, מגדולי חכמי ישראל בדורות האחרונים.

ח. תיק 298 - ספר תקון שבעה באדר להרי"ח, חתימות בעלות חכם אברהם ח"ר נסים, בן אחיו של הרי"ח. ראה אודותיו: ישיבות בגדאד, כרך א (ירושלים 2016), עמ' 207, בצירוף תמונתו.

ח (ב). תיק 332 - ספר חק נתן (ליוורנו תקל"ו ~ 1776), רבי נתן בורג'ל. כיתוב לע"נ חכם גבריאל יעקב אלי' [שע] גבריאל, ע"מ שלא יצא מבית המדרש [=בית זלכה]. ראה אודותיו: ישיבות בגדאד, כרך ב, עמ' 574-575.

ט. תיק 380 - ספר אוהב ישראל (זיטאמיר תרכ"ג ~ 1863), הרבי מאפטא, עם כיתוב "זכות הרבים", חברה בגדאדית לעידוד לימוד התורה.

י. תיק 389 - נ"ך עם פירוש חומת אנ"ך להחיד"א, בתוכו נוסח "לשם יחוד" למצוות מחיית עמלק.

יא. תיק 642 - מכתב רבי עזרא דנגור - החכם באשי של בגדאד, ועוד.

יב. תיק 708 - שו"ת רב פעלים חלק א, בעלות חכם אברהם ח"ר נסים הנ"ל.

יג. תיק 729 - ספר חק לישראל (למברג), חתימת רבי אליהו ח' נסים. ראה אודותיו: ישיבות בגדאד, כרך ב, עמ' 577.

יד. תיק 733 - ספר פענח רזא (טארנאפאל תקע"ג ~ 1813), חתימת רבי אליהו אבי הרי"ח.

טו. תיק 932 - פנקס גדול הוצאות והכנסות, בית הכנסת זלכה.

טז. תיק 934, 1414 - חומש תורה אור (ליוורנו), חתימת רבי אליהו אבי הרי"ח.

יז. תיק 961 - 239 דף, חידושים על התורה, כת"י הרי"ח, נדפס בספר ברכת הרי"ח (המוזיאון למורשת יהדות סוריה - ספרדיק מוזיאום, ניו-יורק 2016).

יה. תיק 967 - 172 דף, כתב-יד הכולל שני חיבורים: פירוש מאמרי הזוהר; ביאור האדרא רבא למהר"י צמח, בגדאד תל"ח (1678).

בעמ' 94, הגהה וחתימת רבי יצחק אריה, יתכן שהיה ממשפחת רבי אברהם לב אריה, ששהה בעיראק בין השנים: תקל"ד-תקל"ח, ומחבר הספר היכל מלך. ראה ישיבות בגדאד, כרך א, עמ' 42.

בעמ' 99, חתימת – רבי חיים משה גבאי, אחד מדייני בגדאד, ותלמידו של רבי צאלה מצליח – רבה של בגדאד. ראה אודותיו: ישיבות בגדאד, כרך א, עמ' 53.

בעמ' 101, חתימת בעלים – ליוסף בן סלימאן, הוא המקובל הבגדאדי הקדום רבי יוסף סלימאן מעתוק, ראה אודותיו: ישיבות בגדאד, כרך א, עמ' 24.

הספר נכתב או בבגדאד או בעאנה, כת"י מזרחי מובהק.

גם קולפון המעתיק מוכיח זאת: "כתאבה [=כתב את הספר] אצעף אל עבאד אל ראג', לרחמת אללה אל עבד אל פקיר אל דליל - סימן אבן יהודה נ"ע".

שם הכותב אצעף אל עבד אל ראג', כתב את הספר לרחמת אללה [=לעילוי נשמת מרוחם אלקים] אל עבד [=העבד] אל פקיר [=העני] אל דליל [=המורה] סימן אבן יהודה.

שמו הערבי של הכותב מוכיח שמקורו מעאנה, שם עד הזורות ההם המשיכו לתת שמות ערביים מובהקים כפי שהיה בתקופת הראשונים, עיין מאיר בניהו בהקדמה לתשובות מהריט"ץ לקהילת עאנה (ירושלים תשי"א).

בתקופה ההיא, ירדו הרבה מעיר זו להשתקע בבגדאד, ולמעשה רבים מן המשפחות הבגדאדיות הותיקות, מקורן מעאנה.

יט. תיק 981 - ספר לשון חכמים הכולל תפילות ובקשות להרי"ח, בתוספת 80 דף הכוללים בקשות חדשות בכת"י בן אחיו חכם אברהם ח"ר נסים, ראה אור בספר ברכת הרי"ח חלק ג.

כ. תיק 988 - 130 דף, ספר פיוטים קדום בכת"י, נכתב בשנת תקפ"ו (1826 - ראה עמ' 10) ועליו חתימות אישים רבים ומוכרים מרבני וגבירי בגדאד, ביניהם רבים ממשפחת סומך. שירים רבים מחכמי בגדאד הקדומים.

כא. תיק 1000 - סדר עלוי נשמות, ובו דפים מצורפים בכת"י ח' סלמאן דבי – "אבו אליהו", חזן ותוקע ביהכ"נ מאיר טוויג. בעמ' 5, רשימת הנרצחים בבגדאד, שנת 69. בהמשך, רשימת נפטרים בבגדאד לאחר העליה הגדולה לארץ (50-51). ברשות הספריה שעל-יד המרכז למורשת יהדות בבל ספרים רבים שכתב הנ"ל עליהם דברים דומים.

כב. תיק 1015 - סידור בתוספת תפילות ובקשות רבות מהרי"ח, כת"י חכם מאיר ח"ר ששון, בן אחיו של הרי"ח, ומנהל בית הרפואה בבגדאד, ראה חתימתו עמ' 10.

כג. תיק 1146 - חומש סלאוויטא, חתימת רבי אליהו אבי הרי"ח.

כד - תיק 1048 - 282 דף, חומר ארכיוני עשיר על חברת "תומכי תורה" בבגדאד, עם חתימות רבי שלמה לניאדו - ראש החברה, רבי בנימין ח"ר משה הרב הראשי של בגדאד, ועוד חכמים רבים.

כה. תיק 1169 - ערבי נחל (לבוב תרכ"ז ~ 1867), רבי דוד שלמה אייבשיץ, הקדשה על נשמת המרוחם ח"ר משה ראובן דנגור, ראה אודותיו: ישיבות בגדאד, כרך א, עמ' 380-381.

כו. תיק 1248 - 17 דף, חידושים על תנ"ך ופרקי אבות.

בעמ' 5 נזכר חידוש בשם רבי רפאל קצין משנת תר"ח. הנ"ל היה חכם באשי הראשון בבגדאד, ראה ישיבות בגדאד, כרך א, עמ' 103-104.

כז. תיק 1034 - מדרש שמואל, רבי שמואל די אוזידא, חתימת רבי אליהו אלישע זכריה. ראה אודותיו שם, עמ' 9-348.

כח. תיק 1328 - ספר חק לישראל (ליוורנו), חתימת בעלות רבינו הגדול רבי עבדאלה אברהם יוסף סומך, מקים עולם התורה בבגדאד. בדף סמוך תודה לבני משפחת גבאי על רכישתם את הספר.

כט. תיק 1344 - ספר און אהרן (ירושלים תרמ"ו ~ 1886), רבי אהרן עזריאל, הקדשת הגביר אליה שלום גבאי מכלכותה לבית המדרש [=בית זלכה].

ל. תיק 1337 - גמרא סוטה, עם חתימת רבי נסים כדורי, גדול פוסקי בגדאד בדורות האחרונים.

לא. תיק 1346 - ספר מקור חיים (ליוורנו תט"ו ~ 1655) רבי חיים כהן מחלב. בשער חתימת בעלים של רבי אליהו אביו של הרי"ח.

לב. תיק 1396, 1889 - זוהר השייך לבית הכנסת והמדרש "כנסת מאיר אליהו".

לג. תיק 1418 - ספר פרדס רימונים (קורץ תקמ"ו ~ 1786), חתימת רבי אליהו אבי הרי"ח.

לד. תיק 1430 – כת"י. חיבור חשוב על תנ"ך, 80 דף, כולו מפורש בדרך הסוד. בראשו חתימת רבי אליהו אבי הרי"ח. החיבור קדום, ולבד מהרב [=האר"י], מהר"י ן' טבול, ומהר"ם די לונזאנו, לא הזכיר אחרים. בפרשת חיי שרה (דף 5 ב-PDF) חתם בסוף החידוש את שמו – משה.

לה. תיק 1490 – ספר קול אריה (ירושלים תרכ"ו ~ 1866), עם הקדשה גדולה מנכד המחבר - השד"ר החבד"י רבי שלמה זלמן בן רבי מנחם, לכבוד הגביר יוסף גבאי מחותנו של הרי"ח.

לו. תיק 1525 - "כתובים" (ונציה שכ"ח ~ 1568). חתימת בעלות מרדכי בכ"ר משה מרדכי. בשער חתימת דוד נסים מנחם גבאי. בעמ' 630, חתימת רבי סלימאן דוד מעתוק, מחכמי בגדאד הקדומים. בעמ' 356 כתיבה מעתוקית. בסוף הספר כתיבה שלו. לאורך הספר נמצאים מידי פעם הגהות.

לז. תיק 1541 - חידושי מהרש"א, ישיבת מאיר אליהו בגדאד.

לח. תיק 1693 – ספר ברכת אבות (ליוורנו תרכ"ד ~ 1864) הרי"ח, חתימת בעלות חכם אברהם ח"ר נסים.

לט. תיק 1988 - פנקס שו"ת להרי"ח. הפנקס כולל 140 דפים, ורובם מלאים.

מ. תיק 2018 - פירוש מהר"ם אלשיך, בין דפי הספר קטעים מספר אמרי בינה, כת"י הרי"ח.

מא. תיק 2460 – ספר בן איש חי, שייך לבית הכנסת "מאיר טוויג".

מב. תיק 2477 – ספר שמחת עולם, רבי חיים שבתאי לאגו (שאלוניקי תקס"א ~ 1801), חתימת רבינו משה חיים רבה הנערץ של בגדאד, סבו של הרי"ח.

מג. תיק 2480 - מסכת סוכה, חתימת "כנסת מסעודה אליהו ראובן", חתימת חכם יחזקאל נאג'י נסים בלבול, ראה אודותיו: ישיבות בגדאד, כרך ב, עמ' 561.

מד. תיק 2484, 2619 – ספר הזוהר, חתימת בעלים יחזקאל ח"ר אליהו, אחי הרי"ח, רכש מירושלים, סיון תרפ"ב (1922).

מה. תיק 2624 - ספר אור החמה (שאלוניקי תר"ב ~ 1842), הגהות רבי שלום נוריאל, ראה אודותיו: ישיבות בגדאד, כרך א, עמ' 78-79.

מו. תיק 2668 - 42 דף, דרשה גדולה בכת"י הרי"ח, הובאה בספר ברכת הרי"ח חלק ג.

מז. תיק 2688 - חומר רבני וקהילתי עשיר, פסקי דין ומסמכים מחכמי בגדאד – חכם בנימין ח"ר משה, חכם ששון סחייק, חכם סלמאן חוגי עבודי, חכם אליהו כנוש, ועוד.

מח. תיק 2740 – חומר רבני וקהילתי עשיר, תכתובות של רבים מחכמי בגדאד, בפרט חכם בנימין ח"ר משה – הרב הראשי של בגדאד.

מט. תיק 2691 - חומר קהילתי משנת 39, התכתבויות עם ח' ששון כדורי, קטעי עתונות רבים שנכתבו כנגד היהודים, ועוד.

נ. תיק 2719 - רישומי נישואין 1947, בכתבת-יד שמעון בן ח' שאול המקדש, נין ונכד לרבי ששון מרדכי משה, מחבר ספר קול ששון.

נא. תיק 2727 - 701 דף, כולל חומר משנת 51-52, בענייני עליית יהודי עיראק ארצה.

נב. תיק 2819 - התכתבויות בית דין: רבי יחזקאל עזרא אליה, רבי רפאל יצחק חיים, רבי מאיר גבריאל, רבי ששון כדורי, רבי סלמאן חוגי עבודי, רבי יהושע משה, ועוד³.

נג. תיק 2871, 2819 - התכתבויות בית הדין משנות ה-20. דיינים: רבי יחזקאל עזרא אליה, רבי רפאל יצחק חיים, וח' ששון כדורי.

נד. תיק 2921 – הגדה של פסח כתב-יד, מאויירת.

נה. תיק 3007 - תיקוני זוהר עם פירוש בניהו, חתימת רבי אברהם ח' נסים.

³ תולדות כל הנ"ל בספר ישיבות בגדאד.

נו. תיק 3021 - מסכת עבודה זרה, ישיבת "בית זלכה".

נו. תיק 3024, 3031, - ספר בן יהודע, חתימת בעלות של חכם דוד שמאי. ראה אודותיו: ישיבות בגדאד, כרך א, עמ' 321, הע' 626. בספריה שעל-יד מרכז מורשת יהודי בבל, מספר כרכים נוספים השייכים לו.

נח. תיק 3025 - ספר לחם משנה (ונציה שס"ט ~ 1609), חתימת רבי אליהו אבי הרי"ח.

נט. תיק 3126 - ספר שיח יצחק על יומא (ליוורנו תקכ"ו ~ 1766), חתימת רבי שלמה יחזקאל יהודה – אבי משפחת יהודה הירושלמית (ידועים מצאצאיו – החוקר חכם יצחק יהודה, אחיו פרופ' אברהם שלום יהודה, ופרופ' דוד ילין). וחתימת רבי אברהם משה הלל – החכם באשי של בגדאד, עם כיתוב מאתו שרכש את הספר בשנת תרכ"ט (1869). לאחר פטירתו נתרם הספר לישיבה לע"נ (מצאצאיו ידועים רבי יעקב הלל, והשר שלמה הלל).

ס. תיק 3146 - ספר ליקוטי ש"ס (ליוורנו תק"ן ~ 1790), חתימות הרי"ח.

סא. תיק 3328 - רישומי נישואין ח' שמעון המקדש, שנת 48-49.

סב. תיק 3339 - ארכיון ח"ר יעקב בן הרי"ח, התכתבויות, חידושים, מכתבים. התכתבות עם הגבירה רבקה בליליוס בת יוסף אברהם שלום מכלכותא.

סג. תיק 3519 - פנקס דרשות על פרשות השבוע והפטרות, כתב-יד הרי"ח. 151 דף.

סד. תיק 3528 - ספר רוה חיים (למברג תקצ"א ~ 1831), חתימת הרי"ח.

סה. תיק 3541 - מקראי קדש (איזמיר תפ"ט ~ 1729), רבי חיים אבואלעפיא, חתימת רבינו משה חיים – סבו של הרי"ח, ורבי אברהם ח"ר ששון (מחבר ספר קול ששון). בסוף הספר – קונטרס סימני נביאים וכתובים שנהגו יהודי בבל לקרוא בכל שבת, ובכך לסיים בכל שנה גם את הנ"ך.

סו. תיק 3593 - ספר ישעיה עם חתימת רבי אליהו חכם נסים.

סז. תיק 3617 - יפה מראה, רבי שמואל יפה, פירוש על הירושלמי (ונציה ש"ן ~ 1590), חתימת רבי ששון ברזאני, רבי יעקב בן שבת ורבי משה (אזולאי), האחרונים ממרוקו.

סח. תיק 3699 - מסמכים אודות עליית יהודי בבל ארצה (מבצע עזרא ונחמיה 51-1950).

סט. תיק 3772 - תכתובות בית הדין, רבי סלמאן חוגי עבודי, רבי אברהם אצלאן, רבי אליהו בנוש ורבי ששון עזרא סחייק.

ע. ספר ציצים ופרחים (ירושלים תרס"ד ~ 1904), רבי יעקב בן הרי"ח, רובליקה תורה, סוף מספר 9, שני דפים הכוללים שירים קדומים מאת המשורר הבבלי רבי נסים סלימאן מעתוק ובחתימתו. כתיבה מיוחדת שפיתחו בני משפחת מעתוק בבגדאד⁴. הדפים לא צולמו כהוגן ואי אפשר להעתיקם.

⁴ ראה מאיר בניהו, ספרים שנתחברו בבבל, ירושלים תשנ"ג, עמ' 26, עם צילומים בכתיבה זחה.